

BÍRÓ ZOLTÁN
**A XX. század tanúja,
 Gombos Gyula**

Nem Gombos Gyulára, hanem a hazai szellemi élet tájékozódási zavaraira jellemző, hogy életművét alig ismerik. Nagy szerepe van ebben annak az elpiacosított kulturális életnek, amelyben a könyvterjesztés és a könyv, a szerzők ajánlása, propagandája – és részint a kritika is – a szellemi termés értékétől, minőségétől függetlenül vagy azzal olykor éppen ellentétesen működik.

Gombos Gyula az előttünk járó írónemzedék egyik legfényesebb elméje. Műveinek sora a Püski Kiadó gondozásában jelent meg elsősorban, ami azt is jelenti, hogy az életmű minden darabja – legalábbis mióta Püskiek hazaköltöztek – könnyen hozzáférhető. Szabó Dezsőről írott monográfiája mindmáig az egyetlen s aligha felülmúlható életműelemzés a XX. század egyik legjelentősebb s legtöbbet vitatott írói munkásságáról. Tanulmányai Illyés Gyuláról, Németh Lászlóról vagy Paszternákról, Milovan Gyilaszról nemcsak tájékozódása sokirányúságáról, de gondolkodói, társadalomelemző, írói és politikusi portrérajzoló képességeiről is tanuskodnak.

Most *Eszmélet* című könyvét olvasom – újra. Életműsorozata keretében ez a könyv is Püski Sándor kiadásában jelent meg, 1999-ben. Tekinthejtük ezt a könyvet önéletírásnak, de valójában – amint azt a szerző maga is jelzi – „Emlékezések és elmélkedések” szigorú logikával és írói eleganciával szerkesztett rendjéről van szó: sors történetet és történelmi elemzést olvasunk. A magántörténelem szervesen kapcsolódik itt a köztörténelemhez és a társadalomelemzéshez, s ez utóbbiak uralják Gombos Gyula mondandóját. A szerző inkább csak használja a maga élettörténetét a magyar XX. század bemutatásához. Ennek megfelelően indul a családtörténet is: „A mi családunk úgy volt magyar, ahogy a virág virág, és a madár madár. Emberi mivoltunkban volt benne szervesen, amiről külön gondolkozni nemigen lehetett.” És a négyszáz oldalas könyv mindvégig igazolja, hogy „identitásproblémák” nincsenek a családban és nincsenek a szerzőben sem, miközben a könyv lapjain végig a magyarságról, történelmi helyze-

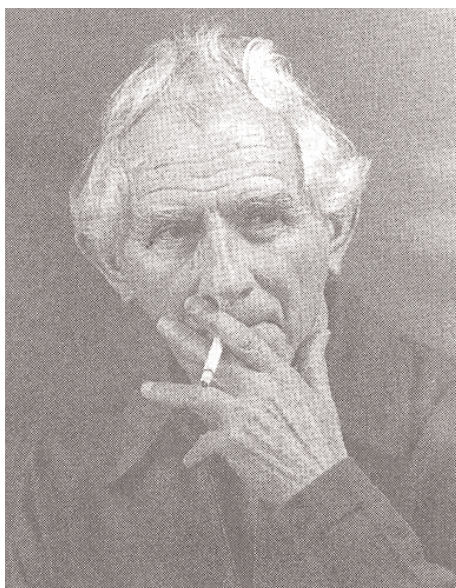
teiről, gyötrelmeiről és válságairól van szó. A bemutatkozás azután továbbra is így kapcsolódik össze a közös sorssal: „Apám Dunapatajról való volt, anyám Sepsi-szentgyörgyről, én meg Temesvárt születtem. Hogy aztán valamennyien, szüleim és négy testvérem, Budapesten kössünk ki, s nem is mind egy időben. Így egyik jellegzetes esete lettünk, a számtalan közt, a huszadik századi magyarság egyre növekvő s mind tragikusabbá váló népmozgásának.” Ám ez a népmozgás még semmi ahhoz képest, amit majd az országból való menekülés kényszere indít el oly sok magyar ember, köztük Gombos Gyula életét is fölforgatva, évekre, évtizedekre meghatározón.

Az országból való 1948-as menekülése után rá is, mint annyi magyar értelmiségire, az emigrációs lét különböző stációi vártak. Az állomások: Bécs, Zürich, New York, majd a visszatérés Európába, megtelepedés Párizsban, s végül a hazatérés, a rendszerváltás után. Az egész történetet maga a szerző így összegzi, némi megkönnyebbüléssel, egy szersmind keserűséggel: „1948 őszén a félelem hajtott ki az országból, 1992 tavaszán az erkölcsi kényszer vitt haza. Itthon vagyok, ha nem is érezhetem magam mindig otthon ebben az eltorzult országban. De ez a hazám.”

Ez a rendszert váltó haza még 1988-ban, 89-ben, talán még 90-ben is bizakodással töltötte el az

emberek többségét, az emigrációból hazalátogató magyarokat valószínűleg még inkább, hiszen ők könnyebben beleláthattak ebbe a korábban talán remélni sem mert rendszerváltásba, amely igazságtételt jelenthetett személyes sorsukra nézve is. Amikor Gombos Gyulával ez idő tájt a Hitel szerkesztőségében találkoztunk, kezdett újra bízni annak a „harmadik útnak” a lehetőségében, amelyről tanulmányt írt korábban, s szomorúan nyugtázta könyve végén, hogy az a gondolat, az Adyé, Szabó Dezsőé, Németh Lászlóé, és e sorban az övé is – már a múlté, csak a történelmi emlékezeté. Kár, hogy nem a bizakodásban, hanem ez utóbbi megállapításában lett igaza.

Olvasom az *Eszmélet*ben az emigrációs évtizedek történetét. A magántörténet mellett ezeknek az évtizedeknek a történéseiből is döntően arra nyílik ablak, ami a magyar emigráció közös életében jellemző volt. Jellemző az odakinti életutak hasonlóságában és különféleségében, az egymás iránti magyar szolidaritásban

éppúgy, mint az acsarkodásban, széthúzásban. Nagyszerűen és a rá jellemző tömörséggel villantja fel a könyv szerzője a „vadul zajló” acsarkodásnak és az elmentének a politikai természetét. A „negyvenötösök” és a „negyvenhetesek” gyökeresen más felfogását a kívánatos magyar társadalmi berendezkedésről. Az alapok ugyan azonosak voltak a kommunista uralom és a szovjet megszállás elutasításában, de az előbbieket a két világháború közötti rendszer restaurálásában hittek, míg a „negyvenhetesek” egy valóságos demokratikus berendezkedésben, nemzeti önrendelkezéssel és független államisággal. A visszaemlékezés során felvillan egy-egy kép a magyar emigráció egyik-másik prominens személyiségéről. A kinti magyar szervezetek (Nemzeti Bizottmány, Magyar Harcosok Bajtársi Közössége) közötti csatározásokról szólva említi Gombos Gyula többek között Varga Bélát és Nagy Ferencet vagy az őket támadó Eckhardt Tibort, Sulyok Dezsőt, Pfeiffer Zoltánt, Varga Lászlót. Általában is mintaszerű Gombos Gyula törekvése arra, hogy emlékezéseiben mindvégig egyeztesse a tárgyilagosságra való törekvését az írói, emlékezői nézőpont valamilyen mértékben mindig természetes és elkerülhetetlen szubjektivitásával. Különösen visszafogott ítélezésében akkor, amikor neveket említi. Azt azonban sohasem mulasztja el, hogy a maga értékítéletét vagy állásfoglalását csendesesen, de határozottan érzékeltesse. Ezúttal így, a tőle megszokott tömör összeggel: „Ma látható világosan, hogy e hadjáratnak végétére egyetlen célja volt: Nagy Ferencéket lejáratni az amerikai kormány előtt, hogy ez vonja vissza tőlük politikai és anyagi támogatását. Vagyis, a Nemzeti Bizottmányt szándékoztak megbuktatni, mely – ha hivatalosan nem is – félig-meddig ellenkormányának számított. Ez nem sikerült. De a hadakozás, némileg lelassulva, 1956-ig tartott. Utána a magyar emigráció színeképe lényegesen megváltozott.”

Ez volt a magyar emigráció életének egyik legnagyobb – ha nem a legfontosabb fordulópontja. A másik a hazai rendszerváltás volt, de ezzel már az emigráció „létalapja” szűnt meg, s ami tegnap még emigráció volt, az mára nyugati, illetve tengerentúli magyar szórvány, diaszpóra lett, sorsosainak egy része pedig félig-meddig, vagy teljesen és végleg hazatért. Az *Eszmélet* történeti gazdagságát mutatja, hogy csak az emigráció évtizedeit tárgyaló fejezetekből is oldalszámra lehetne idézni azokat a részleteket, amelyek nemcsak érdekesek, de a mai magyar köztudatban ott lenne a helyük, legfőképpen azért, hogy értsük meg vagy értsük jobban segítségükkel a magunk történetét és jelenét. Hogy mai közéletünk jó néhány nyomasztó jelensége honnan került az életünkbe, milyen mélyre nyúlnak a gyökerei, arra

még csak egyetlen példa e könyvből: hogyan lett Gombos Gyula Szabó Dezső monográfusa. Jellemző ugyanis, hogy a Nyugat folyóirat történetéből jól ismert Fejő Miksa odakint egy dolgozatában szenvedélyesen lefasisztázta Szabó Dezsőt, az író születésének 80. évfordulója tiszteletére, és ezt a „megemlékezést” a Vámos Imre szerkesztette müncheni Látóhatár közölte. Ezt a szégyent majd az Új Látóhatár új szerkesztői, Borbándi Gyula és Molnár József úgy akarták letörölni, hogy végre egy tisztességes Szabó Dezső-tanulmány megírására Gombos Gyulát kérték föl. Végül nem folyóiratbeli tanulmány lett ebből, hanem könyv, mely a Molnár József által indított Auróra Kiadó első termékeként jelent meg. Hogy mi ebben a jellemző? Nem csak az, hogy gyűlölettől vezérelve, egész életeket be lehet mocskolni és életműveket torz képbe szerkeszteni a nyilvánosság előtt. Jellemző az is, hogy a mi magyar szellemi életünkben többnyire a megaláztatás szégyene és a dac, a sérelem hívja elő a jelentős műveket. És ez korántsem új jelenség nálunk, mélyre nyúló hagyományja van.

Mindent összevetve: szellemi izgalmakkal és történeti tanulságokkal teli Gombos Gyula életrajzi írásának ez a szakasza is. Ám az emigrálást megelőző történet talán még több izgalmat, történelmi tájékoztatást és tanulmányt rejt.

Mielőtt Gombos Gyula családotul kimenekült volna az országból, politika, közélet iránt erősen érdeklődő, írói vénával megáldott ifjú ember volt, akire szűkebb, majd tágabb környezete természetesen fölfigyelt. Feltehetően így nyerte el Arany Bálint érdeklődését és megbecsülését is. Az író életének nem csak azért volt meghatározó pillanata e kapcsolat létrejötte, mert aztán ebből életre szóló barátság, kölcsönös tisztelet és – amennyire lehetett – együttműködés jött létre. Ez a kapcsolat később bizonyult sorsfordítónak, mert kényes és veszélyes politikai pályára állította a fiatal embert, bizonyos fokig akarata ellenére is. Így lett tanúja az 1945 utáni egy-két esztendő egyik legsötétebb politikai eseményének. Gombos Gyula ugyanis Arany Bálint révén került többé-kevésbé közeli kapcsolatba a Magyar Közösséggel, melynek „összeesküvésű pere” Rákosiék gengszterizmusának alighanem a legdurvább korai megnyilvánulása volt. Arany Bálint támogatásával lett a fiatal Gombos Gyula előbb segédszerkesztője a Magyar Élet folyóiratnak, majd szerkesztője, vezetője a Magyar Út hetilapnak. Mindkét lap mögött ott állt a Honszeretet nevű egyesület, a mögött-fölött pedig a Magyar Közösség nevű titkos szervezet, illetve annak felső irányítói, akik több szálon kapcsolódtak a Kisgazda Párthoz. Ez a szervezet kétségkívül kommunista ellenes volt,

ahogy 1945 előtt náci ellenes, mert Magyarországot magyarnak és függetlennek akarta tudni. Az ÁVO elődje, a hírhedt Katonapolitikai Osztály a szervezet nyomára bukkant, és ebből az ügyből nagy összeesküvési pert kreált, melynek során és nyomán tömeges letartóztatások, vallatások, kínzások és súlyos ítéletek születtek.

Az ügy kapcsán Gombos Gyulát is kihallgatták. Tudnia kellett, hogy előbb-utóbb őt is letartóztatják és így vagy úgy, de tönkreteszik az életét. Ezért döntött az ugyancsak kockázatos, de mégiscsak esélyt adó menekülés mellett.

Hogy mit kellett kiállniuk azoknak, akiket a per során vallattak, majd börtönbüntetéssel sújtottak, azt Arany Bálint *Koronatanú* című, 1990-ben megjelent visszaemlékezéseiből tudhatjuk. Gombos Gyula a Magyar Közösség történetéből és az érintettek sorsáról annyit ír meg, amennyit biztosan tud vagy személyesen megtapasztalt. Így is rámutat annak a korszaknak a jellegére. Mindenekelőtt arra, hogy miközben a háború után látszólag a demokratikus Magyarország formálódott a politikai intézményrendszerben, azalatt a háttérben már Rákosiék terrorja készülődött, s részben már működésbe is lépett sátáni gépezete.

Gombos Gyula könyve, az *Eszmélet* lehetne kötelező olvasmány is főként történelmet tanuló diákoknak, főiskolai, egyetemi hallgatóknak. Nem lenne száraz tananyag. Lehetne tanulni belőle stílust, történelmet, történelmi látásmódot és etikát, a felelősségteljes írás etikáját. És meg lehetne tapasztalni általa a memoáriró arányérzékének fontosságát a tényszerűség követelményét és az egyéni látásmód vállalását illetően. Mert ahogy Gombos Gyula könyve elején írja: „Az ember dolgait »a csilagokból nézni« szép kép, egyébként képtelenség.”

Polisz

A márciusi szám tartalmából

Mario Vargas Llosa 80 éves: V. Tóth László és Wertán Balázs eszszéi – Hoppál Bulcsú az Iszlámmal történő párbeszéd szükségességéről – Antal János a közép-kelet-európai szegénységről – Wass Albert Dálnoki Veress Lajos vezérezrederől és báró Huszár József vértanúról – Kósa Csaba a Kurszki Kormányzóság volt teljhatalmú uráról – Bertha Zoltán a transzsilván lélekmentőkről: Kós Károlyról és Benedek Elekről – A fiú az apjáról: Edward emlékezik Samuel Beckettre (Török Gábor fordítása) – Madarász Imre az olasz filozófus, G. Gentile meggyilkolásáról – BuSzabó Dezső, Bene Zoltán, Böröndi Lajos, Burján Emil, Corneli Câltea, Ébert Tibor, Györfly Attila, Kürti László, Lukáts János, Mohácsi Árpád, Payer Imre és Hajossy János fordításában Le Clézio munkái.

polisz@krater.hu

www.krater.hu

A Széchenyi-kép revíziója

Pletl Rita:

A döblingi Széchenyi eszmevilága és stílusa
Kölcsey-füzetek XV.

Kölcsey Intézet, Bp. 2005.

A döblingi Széchenyi mind a köztudatban, mind a szakirodalomban többnyire csak életrajzi függeléként jelenik meg. Eszerint 1848. szeptember 7-től, amikor Széchenyit átvitték a döblingi szanatórium küszöbén, az életmű lényegében lezárult. Ami ezután következett, az nem volt más, mint egy utolsó nagy fellobbanás, a *Blick* gúnyirata, azután még néhány érdekes, kéziratban maradt munka – és a nemzetet felrázó öngyilkosság.

Széchenyi döblingi éveinek függelékszerű szemlélete részben az életrajzi tényekből fakad: aktivitása korlátozott volt, politikai működést nem fejtett vagy nem fejthetett ki (bár ez éppenséggel nem bizonyult igaznak), s évekig tartott, amíg idegösszeroppanásából felgyógyult. Olyan vélemények is formálódtak, amelyek szerint Széchenyi nem is gyógyult meg 1848 után.

A jelzett historiográfiai hagyomány kialakulásának oka azonban inkább a forrásadottságokban keresendő. Széchenyi kéziratok hagyatékának csak egy részét kapta vissza a család az öngyilkosságot követő vizsgálat lezárulta után, a terjedelmesebb és fontosabb rész a császári titkos levéltárba került, onnan a monarchia összeomlása után került elő, kiadására csak az 1920-as években kerülhetett sor.

A „függelékszerű” szemlélet elterjedésének legfontosabb oka azonban a döblingi korszakot megelőző historiográfiai hagyomány meggyökeresedésében keresendő. A XIX. század közepén született, Kemény Zsigmond által nagy hatással megfogalmazott koncepció a Habsburg- és birodalom-barát, Kossuth- és forradalom-ellenes Széchenyi-képet hagyományozta ránk. A fiatalkori Széchenyi-naplók tanulmányozása, majd kiadása, azután a döblingi hagyatékából előkerült 1848-as napló már árnyalta ezt a képet; a teljes döblingi hagyaték előkerülése és publikálása pedig egyenesen cáfolta – volna. A történészek többsége azonban nem mutatott hajlandóságot a hagyományos Széchenyi-kép revíziójára.

Hol keressük az életmű döblingi szakaszának azt a részét, amely több volt, mint egy függelék, mi volt hát az a *novum*, amelynek következtében az egész Széchenyi-kép revízióra szorult – volna? Pletl Rita könyve határozottan mutat rá arra, hogy Széchenyi döblingi *abszolútizmus-ellenessége*, a Habsburg önkényuralmi rendszer kíméletlen bírálata, elutasítása, az ellene való mozgósító szándék és mozgósítás nem valaminő, a beteg ember lelki zavarából (vagy az önkontroll hiányá-